

Česká humanistická literatura

Humanistické období ve vývoji české vzdělanosti, které vyjadřuje nový ideál vzdělávání, místo studia divina (poznání Boha) nastupují studia humana (poznání člověka), spadá do období vlády Jiřího z Poděbrad, Vladislava Jagelonského, Ludvíka Jagelonského, Ferdinanda I. Habsburského, Maxmiliána a Rudolfa II. Habsburského, začíná tedy 60. léty 15. století a končí Bílou horou.

Velký význam mělo rozšíření knihtisku, kniha se stává významným informačním médiem.

Humanismus u nás dělíme do 3 období:

1. Raný humanismus (1460-1530) – latinský (Jan Mladší z Rabštejna, 1437-1473, spis *Dialogus*, 1469; Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, 1460-1610; Jan Šlechta ze Všehrd – *Mikrokosmos*, nezvěstný fil. spis o poměru duše a těla), český – Viktorin Kornel ze Všehrd, 1460-1520, *O právech, o súdech i o dskách země české knihy devatery*, 1. verze 1495-99, 2. verze 1508, Řehoř Hrubý z Jelení, překlady; Václav Písecký, Zikmund Hrubý z Jelení.
2. Rozšíření humanismu (1530-1580) – Jednota bratrská, Tadeáš Hájek z Hájku (1525-1600).
3. Popularizace humanismu (1580-1620) – Daniel Adam z Veleslavína (1545-1599)

Humanismus a Jednota bratrská

V roce 1457 vznikly první kroužky příznivců Chelčického učení, usadily se v Kunvaldu u Žamberka v Orlických horách, kde se také v roce 1458 spojil kroužek „Rokycanův“ a „Chelčického“ pod vedením Řehoře Krejčího a v roce 1467 volbou vlastních kněží (ne svěcením) se definitivně oddělila od utrakvistů a katolíků. Odmítali původně v duchu Chelčického vzdělání, hlásali čistou zbožnost.

Jednota měla hned zpočátku velké odpůrce, ale také zastánce proti králi a sněmu. Významnou postavou Jednoty byl Lukáš Pražský (1450-1531), původně kališník, spisovatel, bakalář, pak po Řehořovi Krejčím vůdce Jednoty.

Spory o zaměření a zásady života v Jednotě vedly v letech 1494-95 k roztržce, Jednota se v Rychnově nad Kněžnou rozděluje na větší a menší stránku – menší stránka = sekta prostých lidí, odmítajících vzdělání, přidržují se Chelčického a Řehoře, pasivita, po 50 letech zanikla; větší stránka – pod vedením Lukášovým se vzdává Chelčického a otevírá cestu aktivitám v obchodu a vzdělání, mění bohoslužbu, která už není tak prostá. Kolem roku 1500 – 5 velkých středisek, sborů: Rychnov, Písek, Žatec, Přerov, Ivančice. Mezi jejich přívržence (ne členy!) patřili Žerotínové, Pernštejnové, Boskovští, Šternberkové, Kounicové. V letech 1500-1510 vyšlo v Čechách 60 knih, z toho 55 vydala Jednota. Proslulá byla zejména tiskárna v Mladé Boleslavi. Většina knih byla určena pro bohoslužby Jednoty, ale Jednota vydávala i např. *Cestopis Martina Kabátníka*, který byl poslán do Egypta, Malé Asie, Palestiny.

V roce 1547 po šmalkaldské válce, ve které Češi odmítli Ferdinandovi I. pomoc, začal Ferdinand krutě pronásledovat města, luterány a Jednotu, byl vydán příkaz k uzavření sborů Jednoty, záleželo na feudálovi (Arnošt Krajíř z Krajku ochránil sbor v Mladé Boleslavi) a netýkalo se Moravy.

V Přerově se v měšťanské rodině Blažků narodil v roce 1523

Jan Blahoslav (1523 – 1571, zemřel na vizitační cestě v Moravském Krumlově)

Studoval 4 roky ve Wittenbergu – poznal Luthera a Melanctona, dále studoval v Královci a Basileji – tam se setkal se Zikmundem Hrubým z Jelení, po návratu učil na bratrských školách v Prostějově a Mladé Boleslavi. V roce 1555 umřel Arnošt Krajíř z Krajku, ochránce

mladoboleslavského sboru, a Blahoslav po uzavření sboru odchází na Moravu a v roce 1557 je zvolen biskupem v Ivančicích.

V roce 1550 napsal Blahoslav nábožensko vzdělávací spis O zraku, v letech 1550-52 rukopis O původu Jednoty bratrské a řádu v ní. Od roku 1553 se Blahoslav věnoval bratrskému archivu – je to sbírka listin a záznamů o dějinách Jednoty, které byly původně v Litomyšli, kde 1546 část shořela a zbytek byl přenesen do Mladé Boleslavi. Biskup Černý rozhodl o zapsání všeho, co se týkalo pronásledování Jednoty. Je to 14 svazků, Blahoslav zajistil napsání svazků 2-6 (do roku 1546), sám napsal svazky 7-9 a spolupracoval na sv. 10-14. První svazek je souhrn (obsah). Když Jednota opouštěla po roce 1620 Čechy, byl archiv přenesen do Lešna, pak do Herrnhutu (Ochranov) v Německu. 1 svazek byl v Praze v Národním muzeu. V roce 1945 odvezli naši badatelé všechny svazky do Prahy.

Hlavní Blahoslavovy práce vznikaly na Moravě:

1558 Musica (2. vyd. 1569) – 2 přílohy sborovým zpěvákům a skladatelům písní – zde poprvé v naší literatuře princip časoměrné poezie.

V roce 1551 vyšel tzv. Lukášův kancionál, který Blahoslav v letech 1558-61 zrevidoval a s podporou Poláka Lukáše z Górk (později vyobcován z Jednoty pro rozvod) vyšel v Šamotulách u Poznaně jako Šamotulský kancionál – Písně chval božských – 730 písní, podílelo se 50 autorů, 140 písní Jan Augusta, 70 písní Blahoslav. Kancionál je vlastně výkladem Nového zákona, bratrské dogmatiky a bratrské mravouky. Katolíci (zejména jezuité – Václav Šturm) na kancionál útočili jako na knihu, která kazí mravy.

Kancionál vyšel ještě několikrát – jako Ivančický kancionál v Ivančicích 1564, 1576, pak v Kralicích 1581, 1583, 1594, 1598. Poslední redakci provedl Komenský v Amsterdamu.

1567 – Filipika proti misomusům (podle Démosthénovi řeči proti králi Filipovi – misomusové = nepřátelé múz)

Namířeno proti biskupu Janu Augustovi – stavěl se proti vyššímu vzdělání a chtěl Jednotu spojit s luterány. Jan Augusta byl v letech 1548 – 1564 vězněn na Křivoklátě jako domnělý osnovec spiknutí bratrské šlechty proti králi. Když byl propuštěn, zahájil v Jednotě kampaň proti vzdělání, Blahoslav se ocitá v těžké pozici, protože Augusta měl jako politický vězeň vysokou autoritu. Spisek nevyšel tiskem.

1571 – Gramatika – komentovaný a doplněný opis dvou knížek – Otrhographia (1530) – Beneš Optát a Petr Gzel v Náměšti, 1533 – Ethymologia – Václav Filomates. Patří k tomu také spisek Vady kazatelů – 1. český spis o teorii řečnictví.

Nejvýznamnější Blahoslavův počín je překlad Nového zákona (1564):

Před Blahoslavem jsme měli 16 překladů, Blahoslav vyšel z řeckého originálu a francouzského překladu Theodora de Béze. Tento překlad se stal součástí pozdější Bible kralické a byl vlastně podnětem k vydání českého překladu celé Bible.

Kralická tiskárna:

Bratrská tiskárna na Moravě byla nejprve v Ivančicích (1562-1578) – zakladatelem byl Jan Blahoslav – z polských Šamotul byl přenesen lis a notová sazba. První tiskař byl Václav Solín. V Ivančicích vyšlo 20 publikací, např. Blahoslavův překlad Nového zákona (1564, 1568), spis o hudbě Musica (1569) a Ivančický kancionál (1564, 1569, 1576).

V roce 1579 byla tiskárna přenesena před slíděním olomouckého biskupského cenzora Stanislava Pavlovského na bezpečnější místo do Kralic (na panství Jana ze Žerotína), tam byla do roku 1619, vyšlo tam přes 70 knih. Tiskaři: Zachariáš Solín Slavkovský, Samuel Sylvestr a Václav Elam.

Nejvýznamnějším tiskem bylo vydání Bible kralické.

1577 byla ustavena komise, v čele stál biskup Ondřej Štefan, po něm ivančický senior Jan Eneáš a Izaiáš Cibulka (duchovní správce v Kralicích, který přeložil knihu žalmů). V čele překladatelů byli profesor UK Mikuláš Albrecht z Kaménka a Lukáš Helic, oba znalci hebrejštiny.

1. díl 1579, 2. díl 1580, 3. díl 1582, 4. díl 1587, 5. díl 1588. 6. díl – Nový zákon – 1594, jednodílka 1596, velkým písmem pro starší lidi 1613.

V roce 1619 byla kralická tvrz přepadena a zničena, zbytky tiskárny byly přeneseny do Náměště, tam byla uschována 1622-1629, pak byla v Přerově a odtud byla převezena do Lešna, až do požáru 1656. Tiskárna byla výkonným orgánem Jednoty bratrské, řídila se rozhodnutími Úzké rady Jednoty.

Dlouhá léta byla kralická tvrz zpustlá, nápisy v kostele sv. Martina, které pořídil malíř Martin Dadák, byly zničeny. V roce 1894 se zde konalo shromáždění evangelického duchovenstva, v roce 1909 byl položen základní kámen památníku, v roce 1934 byl založen Muzejní spolek a v roce 1936 byl odhalen pomník Bible kralické. V roce 1956 byl zahájen archeologický výzkum tvrze pod vedením dr. Vlasty Fialové, nálezy typografického materiálu a tiskařských pomůcek. 1967-69 byl postaven památník podle návrhu arch. Bohuslava Fuchse. Ročenky Z kralické tvrze.

Příchod jezuitů do Čech

Český král Ferdinand I. Habsburský (1503-1564) pozval jezuitu do svého sídelního města Vídně v roce 1551 a byl přesvědčen, že je nezbytné jejich povolání i do Čech. Stejný názor měli i představitelé českých katolíků – například svatovítský probošt Jindřich Píšek (Scribonius) si stěžoval: „Nemáme kněží učených, nemáme ani katolických správců škol. Větší část škol řídí buď husité, nebo luteráni, což nejvíce škody církvi přináší, když od takových učitelů utlá mládež se napájí jak pravidly mluvnickými, tak i názory nekatolickými.“

Zjara roku 1554 dostal generál Tovaryšstva Ježíšova Ignác z Loyoly (1491-1556) žádost o vyslání jezuitů do Čech od české katolické strany, v říjnu 1554 pak stejnou žádost od Ferdinanda I. Nejprve vyslal k nám svého emisara, horlivého katolíka Petra Canisia (který byl v roce 1925 svatořečen). Ten usoudil, že situace pro uvedení jezuitů do Čech je příznivá, neboť husitství představuje již vyčpělou herezi a jeho přívrženci nejsou schopni se mezi sebou dohodnout. Za sídlo členů řádu vybral starobylé dominikánské středisko u sv. Klimenta na staroměstské straně Karlova mostu. V roce 1555 přicestovalo do Říma devět českých žadatelů o přijetí do jezuitského řádu, řád na jejich vysvěcené nečekal a vyslal do Prahy v únoru 1556 dvanáct jezuitů, mluvících německy. Počátkem července 1556 byla v klimentské koleji otevřena nižší studia z teologie a některých oborů filozofie. Při koleji byl zřízen konvikt (ubytovací a stravovací zařízení pro synky ze šlechtických rodin a o tři roky později skromnější alumnát pro chudé studující). Většina jezuitů dostala za úkol naučit se českému jazyku. Roku 1558 byly zavedeny pravidelné každodenní hodiny české konverzace, od roku 1583 mohli v nižších třídách učit jen ti, kdo mluvili česky jako svou mateřštinou, jednacím jazykem v koleji byla čeština a všechny vyhlášky byly psány v latině a češtině. Pěstovaly se ctnosti – pokora, sebeobětování, poslušnost, byly pořádány časté soutěže, hrálo se divadlo, doporučovány byly sportovní činnosti (hry s míčem, kuželky, střelba) Základem výuky byly jazyky – latina, řečtina (na gymnáziích) a hebrejštiny (na teologické fakultě).

Jezuitské školství mělo v podstatě tři stupně: Nižší studia (gymnaziální) byla pětiletá, případně s gymnaziální přípravkou (rudimenta) o rok delší. Na gymnázia přicházeli chlapci v šesti až osmi letech – první tři třídy byly gramatické, pak byl rok poetiky a rok rétoriky. Vyšší studia pro žáky ve věku od 14 do 16 let zahrnovala tři ročníky filozofické fakulty

(logika, fyzika, metafyzika) a nejvyšší stupeň byla čtyřletá teologie (morální, polemická a spekulativní teologie). Pedagogy byli výhradně jezuité, až do roku 1618 mohli zde studovat i nekatolíci. Profesori se střídali, delší dobu na jednom místě zůstávali jen profesori matematiky.

Zdrojem přírodovědných znalostí byly Aristotelovy spisy Fyzika, O nebi, O vzniku a zániku. Kromě svatoklimentské koleje, nazvané podle zakladatele Ferdinandovou (ale říkalo se jí Klementinum) zavedli jezuité ucelený cyklus studií ještě v Olomouci. V obou městech byl filozofickým a teologickým fakultám přiznán statut tzv. obecného učení – studia generale. Praha měla tuto univerzitu už od roku 1562 (oficiálně od roku 1616), Olomouc od roku 1573. Kromě toho vznikla gymnázia ještě v Brně (1572), Českém Krumlově (1584), Chomutově (1589), Jindřichově Hradci (1594) a Kladsku (1595). K největšímu rozvoji jezuitského školství však došlo až po Bílé hoře.

Závěrečná fáze českého humanismu (popularizace humanismu) je spojena především se jménem předního pražského tiskaře, původně profesora UK, Daniela Adama z Veleslavína (1545-1599), který se přiznal do rodiny tiskaře Jiřího Melantricha z Aventina (ženatí nemohli zastávat profesorské místo na univerzitě).

V té době dochází k rozvoji přírodních věd (rudolfinská Praha), předním badatelem byl například Tadeáš Hájek z Hájku (1525-1600), matematik a astronom, ale také osobní lékař Maximiliána II. Na jeho popud byl do Prahy pozván Tycho de Brahe, snad i Giordano Bruno (který v Praze vydal 2 knihy). V Praze se setkali Tycho de Brahe a Jan Kepler (ten vydal v Praze knihu Astronomia nova), na základě exaktních Tychonových měření pak Kepler formuloval své zákony o pohybu nebeských těles, které dokázaly Koperníkovu hypotézu. Šimon Gelenius Sušický (zemř. 1599), ředitel školy v Českém Brodě, vydal první českou logiku, ve které využil logiku francouzského filozofa Petra Ramuse (Pierre de la Ramée, 1515-1572), znal jeho spisy, např. Dialecticae libri duo. Tato logika vyšla v novém vydání v roce 1926.

Rozvíjí se přírodní filozofie – Jan Jesenský z Jeseně (1566-1621), lékař, rektor UK – spis Zoroaster (1593) – ovlivněn renesančním filozofem Francescem Patricim.

V pobělohorské době přírodní filozofii rozvíjí Jan Marek Marci z Kronlandu (1595-1667).